

‘Self-fashioning’ of zelfrepresentatie? Een analyse van gelegenheidspoëzie van Jan Vos

Nina Geerdink

NEERLANDISTIEK.NL 07.06a; GEPUBLICEERD: [oktober 2007]

De naam van Jan Vos (1610/11-1667) is waarschijnlijk bij geen enkele neerlandicus onbekend. Sinds enige decennia heeft deze zeventiende-eeuwse Amsterdamse dichter een plaats gekregen in de literatuurgeschiedenis. Ik vermoed – en vrees – echter reacties als ‘dat was toch die man van het gruweltoneel?’ Ook de ‘vroegmodernen’ onder ons zullen Jan Vos in het ergste geval zien als dé vertegenwoordiger van toneel waarbij de bloedspetters in het rond vliegen. Dat is misschien geen onjuist, maar wel een eenzijdig beeld. Beter is het Vos te karakteriseren als een problematisch figuur in de zeventiende-eeuwse literatuurgeschiedenis. Want wat te doen met een katholieke dichter, glazenmaker bovendien, die controversieel toneel schreef met, inderdaad, een hoop gruwelen, die met Vondel in de clinch lag, maar het met de Amsterdamse regenten goed leek te kunnen vinden en die complimenten kreeg van vooraanstaande intellectuelen als Caspar Barlaeus en Constantijn Huygens? Welke plaats geef je zijn twee gruwelijke tragedies, zijn klucht in dialect en zijn honderden gelegenheidsgedichten, die net als het toneel doorspekt zijn met overbekende mythologische verwijzingen, levendige visuele metaforiek en een overdosis aan weinig originele sententies? Deze vragen hebben vrijwel elke onderzoeker naar Vos’ literatuur beziggehouden, en er zijn ook diverse antwoorden geformuleerd. [13,14,15,18,20] Ik geloof dat ik niemand voor het hoofd stoot door te stellen dat die antwoorden, hoewel interessant en soms aannemelijk, tot nog toe nooit als bevredigend ervaren zijn. De verschillende antwoorden op de respectieve vragen zijn vaak niet met elkaar te verenigen. Ze spreken elkaar (en soms ook zichzelf) tegen zoals de literatuur van Vos zichzelf op veel punten lijkt tegen te spreken.¹ In zo’n situatie kan een nieuwe benadering, een andere focus, verhelderend werken. ‘Self-fashioning’, een concept ontleend aan Stephen Greenblatts New Historicism, heeft mij in een pilotonderzoek naar dertig gelegenheidsgedichten van Jan Vos op een nieuw spoor gezet.²

¹ Vgl. bijvoorbeeld [20], p. 107. Schenkeveld-van der Dussen ziet het sententiegebruik als Vos’ ‘ethische wapen’, maar constateert ook dat de sententies op die manier niet werken. Haar visie is bovendien tegenovergesteld aan die van [18] en [13]. Zij veronderstellen juist een optimistisch wereldbeeld bij Vos en dus een tegenstelling tussen de toneelwereld en de werkelijke wereld.

² Het resultaat van dit onderzoek is beschreven in mijn masterthesis [4, zie <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0905-200227/UUindex.html>]

1. Nieuwe focus, nieuw spoor

Greenblatt presenteert zijn concept in *Renaissance Self-fashioning. From More to Shakespeare* (1980). Hij zet in een korte inleiding uiteen wat hij met de term bedoelt, en presenteert vervolgens onderzoek naar de manier waarop zes vroegmoderne Engelse auteurs zich binnen en buiten hun teksten representeerden. Hij doet dit op de van hem bekende associatieve en enigszins chaotische wijze. De vele literatuur die sindsdien internationaal over Greenblatt en zijn concept van self-fashioning verscheen, is welhaast onontbeerlijk om inzicht te krijgen in zijn werkwijze.³ Het concept geeft aan hoe auteurs uit de vroegmoderne tijd onlosmakelijk verbonden waren met het sociale construct van de maatschappij waarin ze leefden en werkten. Juist in de Renaissance, een tijd van sociale veranderingen, waren auteurs op zoek naar hun eigen identiteit. In literair werk en andere teksten construeerden deze auteurs daarom een ‘zelf’. Vooral auteurs die zich van de ene klasse of religie naar een andere bewogen, hadden ‘self-fashioning’ nodig om hun (ideologische) positie te onderstrepen. Vos past precies in deze beschrijving. Hoewel discussie bestaat over zijn afkomst, is zeker dat hij niet de meest voor de hand liggende persoon was om een gevierd dichter te worden in de zeventiende-eeuwse Republiek: Vos was een katholieke glazenmaker en had daarom niet vanzelfsprekend toegang tot de door de dominante classicistische poëtica vereiste kennis en middelen om zich te bekwamen in de verheven dichtkunst. De dichtkunst had een elitair tintje en moet onderscheiden worden van de grote verscheidenheid aan prozagenres die, hoe populair ze ook waren, buiten de literaire canon vielen. Dichten was bovendien niet iets waarmee je geld verdiende en dus vooral voorbehouden aan de beter bedeeden. Toch wist Vos het redelijk ver te schoppen. Hij was jarenlang schouwburgregent – voor een katholiek een van de hoogst haalbare posities – en bouwde een groot netwerk op in (culturele en vooral bestuurlijke) elitekringen.⁴

De verwachting is dat ‘self-fashioning’ een belangrijke rol gespeeld zal hebben in het oeuvre van Vos. De dertig geanalyseerde gedichten blijken inderdaad een podium te zijn geweest voor Vos’ (gecreëerde) ‘zelf’. Ze hebben zelfs een sleutelrol vervuld in Vos’ statusstijging door hem te helpen sociale posities te verwerven en te consolideren. De gedichten zetten Vos enerzijds neer als een intellectueel, anderzijds als een ijverige glazenmaker. Zowel de dichter als de glazenmaker stellen zich ten dienste van de stad Amsterdam en haar bestuurders. Deze ‘self-fashioning’ in de gedichten kent verschillende bouwstenen, waaronder bijna alle formele en thematische elementen die kenmerkend zijn voor het werk van Vos. Het veelvuldige gebruik van sententies bijvoorbeeld, is op twee manieren te verbinden met Vos’ ‘self-fashioning’. Ten eerste past het verkondigen van allerlei algemene waarheden bij de rol van ‘poeta doctus’ die Vos zichzelf toedichtte. In de sententies komt Vos tegemoet aan visies op de dichtkunst en de maatschappij die heersten in de kringen waarin hij opgenomen wilde worden en zo geeft hij zijn gedichten de leerzame uitstraling die poëzie (onder andere) tot een verheven genre maakte. Lering en eruditie zouden echter ook in een andere vorm gepresenteerd kunnen worden – een ‘poeta doctus’ als Vondel gebruikte tenslotte ook niet aan een stuk door sententies. Dat brengt

³ Met name verhelderend werkt [19].

⁴ Voor de positie van dichters in de Gouden Eeuw vgl. [3], p. 537, voor de status van schouwburgregenten vgl. [11], p. 228.

ons bij de tweede functie van het sententiegebruik. De sententies werken de-individualiserend.⁵ Vos creëert met de sententies in zijn poëzie een schijnbare afstandelijkheid. Die kan hij goed gebruiken om te verbloemen dat de sententies vaak eigenlijk over hemzelf gaan, en dus dienen om zichzelf op de kaart te zetten. Het maakt tevens dat hij regenten en geleerde dichters lering kan bieden zonder arrogant over te komen – want zonder expliciet te zeggen ‘ik, katholieke, ongeschoolde glazenmaker’ leer jullie alles over dichten en regeren.

Behalve om zijn sententiegebruik, staat Vos bekend om de visuele kwaliteit van zijn werk. Vos schrijft beeldend en dramatisch. Hiermee presenteert hij zichzelf als de ‘man van het beeld’, waardoor hij zijn baantje als schouwburgdirecteur veilig kon stellen en zich als geschikte kandidaat kon positioneren voor stedelijke opdrachten om vertoningen te verzorgen. Behalve met beeld, speelt Vos echter ook met woord, een kenmerk van zijn poëzie dat minder vaak opgemerkt is. Het woordspel biedt Vos gelegenheid zijn verschillende rollen – dichter en glazenmaker – haast onopvallend met elkaar te verbinden en zaken aan te snijden die hij niet onverbloemd zou kunnen of mogen uitspreken. Andere bouwstenen van Vos’ ‘self-fashioning’ zijn de referenties aan de klassieke mythologie en het thema van de eervolle functie van de dichter – die zijn status als ‘poeta doctus’ zouden moeten ondersteunen. De nadruk op politieke zaken, zoals de positie van de heerser, de positie van de Republiek en de positie van Amsterdam – waarover niets dan lof – zetten Vos neer als een betrouwbare dichter, geschikt om opdrachten voor het stadsbestuur uit te voeren.

2. Een voorbeeld

Een gedicht aan Caspar Barlaeus dat Vos in de jaren 1640 schreef ter gelegenheid van diens verjaardag, illustreert het bovenstaande. Vos was, in hedendaagse terminologie, redelijk ‘close’ met de familie Van Baerle. Caspar van Baerle (1584-1648) leverde een belangrijke bijdrage aan de verspreiding van Vos’ literaire roem, vooral door zijn enthousiaste reactie op de aan hem opgedragen tragedie *Aran en Titus* (1641).⁶ Vos heeft de nodige gedichten voor Van Baerle en zijn familie geschreven (ca. twaalf). Ook een van Van Baerles laatste verjaardagen liet hij niet onbezongen voorbij gaan.

Het gedicht ‘Verjaaren van den E. Heer Professor Barleus, &c.’ schreef Vos naar aanleiding van Van Baerles verjaardag op 12 februari in een van de jaren 1642-1647.⁷ Vos laat het gedicht uitspreken door de geest van Titus Andronikus, de hoofdpersoon uit zijn tragedie *Aran en Titus*, die in het laatste bedrijf van het stuk sterft. Titus wordt hier, hoewel dat op basis van zijn handelen in het stuk te betwisten lijkt, voorgesteld als een ‘dappre’ held (r. 7), die na zijn dood in ‘het lustpriëel’ (r. 7) terecht is gekomen. Op

⁵ Greenblatt gebruikt deze term ook. Hij stelt dat sententies op het toneel de-individualiserend werken: personages die veel sententies gebruiken, verliezen aan identiteit. [12], p. 207-208.

⁶ [2], p. 28.

⁷ [23] deel I, p. 276-277, zie p. 66 van mijn thesis, [4, hier link plaatsen naar <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0905-200227/UUindex.html>]. Het gedicht moet tussen 1642-1647 geschreven zijn, omdat *Aran en Titus* pas in september 1641 verscheen, na de verjaardag van Van Baerle. In 1647 was Van Baerle voor het laatst jarig.

dit moment is hij echter tevoorschijn gekomen om Van Baerle ‘met nimmerquynendt lof, op ’t allerheerelykst te kroonen’ (r. 8-9). Titus zet zijn beweegredenen hiertoe uiteen (r. 10-18) en biedt Van Baerle in de tweede helft van het gedicht de spreekwoordelijke lauwerkrans aan (r. 19-32).

De focus ligt in deze lofzang op de dichterlijke activiteiten van Van Baerle – een lauwerkrans was immers een veelgebruikte lofopos bij het prijzen van dichters. Verjaardagsgedichten waren vaker aanleiding voor het uiten van lof op de jarige en Vos schrijft dus in principe een redelijk conventioneel gedicht – hoewel hij geen enkele conventionele ‘verjaardagstoo’ gebruikt.⁸ Binnen die conventies weet Vos toch zijn eigen draai aan dit gedicht te geven. In de eerste plaats door Titus te laten spreken. Dit is een originele ingang, waarmee Vos Van Baerle kan laten weten hoe dankbaar hij is voor diens reactie op *Aran en Titus*. Het is echter ook een manier om zijn tragedie, en daarmee zichzelf, op de voorgrond te plaatsen. Titus, de ‘dappre held’ (r. 7), representeert het stuk waarin hij de hoofdrol speelt. En aan Titus worden heel wat regels gewijd, waarin de toneelheld zeer positief neergezet wordt. Titus is ijverig bezig om Van Baerle lof te zingen, zelfs eerder nog dan Amsterdam dat doet. En Amsterdam wordt hier voorgesteld als de ‘goudmyn van de Leeuw’ en dus de belangrijkste stad van Holland (of de Republiek – beide voeren een leeuw in het wapen). Hiertoe blijkt Titus alle redenen te hebben:

*Want gy hebt my in ’t top getilt.
Men moet de deugdt met dank beloonen.
Uw veeder strekte my een schildt.
De vaarzen doen my eeuwigh leeven. (r. 10-13)*

Van Baerle verdient zoveel lof omdat hij Titus beroemd en onsterfelijk heeft gemaakt. Vos weet de aandacht op deze manier mooi op zijn tragedie te vestigen, en op de positieve ontvangst door Van Baerle. Ervan uitgaande dat Titus de tragedie representeert, en dat die vervolgens Vos representeert, kan de lezer concluderen dat Vos zichzelf met zijn successtuk tot de top der dichters rekent. Dit zegt hij natuurlijk niet expliciet: er wordt slim gebruik gemaakt van het optreden van Titus.

De sententies in dit gedicht lijken op eenzelfde manier te werken. Het betoog van Titus wordt in de regels 14-18 ondersteund door een aantal sententies over de onvergankelijkheid van poëzie:

*De poëzy verduurt de tydt:
Zy rukt al wat braafst’ bedreeven,
Ten graf uit, in ’t gezicht der Nydt.
De dichtkunst kan de Doodt verdelgen.
Vernuft is starker dan Geweldt. (r. 14-18)*

En de laatste regels van het gedicht, ook weer sententies, beschrijven de waarde van Titus’ geschenk, de lauwerkroon:

⁸ Over verjaardagstopiek ken ik geen publicaties. Ik baseer me hier op wat ik gezien heb bij andere zeventiende-eeuwse dichters, zoals bijv. Katharina Lescaijle. Zij gebruikte in verjaardagsgedichten met enige regelmaat

*Laat andre met een Rykskroon praalen.
 Het goudt is voor een korte poos.
 De lauwer vreest geen blixemstraalen.
 De Wijzen kroont men voor altoos. (r. 29-32)*

Ook hier wordt weer de onvergankelijkheid van de poëzie, en van de roem die door poëzie vergaard wordt, benadrukt. Titus zegt hiermee niet alleen iets over Van Baerle, maar over dichters in het algemeen. En de eerste andere dichter waar de lezer van dit gedicht aan zal denken, is natuurlijk Vos. Daarvoor heeft deze zichzelf al voldoende op de voorgrond geplaatst. Zoals de lof op Van Baerle in dit gedicht onvergankelijk is, is andersom net zo goed de lof van Van Baerle op *Aran en Titus* onvergankelijk. Net als de poëzie van Van Baerle en *Aran en Titus* zelf.

Terwijl Titus in de eerste helft van het gedicht vooral over zichzelf praat (zijn status, zijn snelheid, zijn beweegredenen), komt vanaf regel 19 dan daadwerkelijk Van Baerle centraal te staan – hoewel ook hier Titus en Vos niet volledig van het toneel verdwijnen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de sententies in de laatste regels van het gedicht. Het komt erop neer dat Vos met dit verjaardagsgedicht voor Van Baerle, zonder al te veel van de literaire en sociale conventies af te wijken, een mooi podium voor zichzelf heeft gecreëerd. Hij roemt Van Baerle, maar deze lof is bij herhaling op verschillende manieren te lezen. In dit kader is ook de eerste regel nog noemenswaardig: ‘Roem der wydtberoemde mannen!’ is het eerste dat Titus uitroept. Dit verwijst natuurlijk naar de roem van mannen als Van Baerle, maar in feite is de regel ook te lezen als een aankondiging van Titus’ eigen komst, of, met de sententies in de rest van het gedicht in het achterhoofd, als een verwijzing naar Vos’ roem. Binnen een conventioneel kader beweegt Vos zich vrij ten behoeve van zijn ‘self-fashioning’.

3. Een gemiste boot?

De tegenstrijdigheid in persoon en oeuvre van Vos lijkt makkelijk te verklaren door dit oeuvre te beschouwen met ‘self-fashioning’ als uitgangspunt: ik heb laten zien hoe Vos verschillende literaire en sociale doelen nastreefde, die hij met diverse literaire en sociale bouwstenen in zijn poëzie ondersteunde. De verschillende identiteiten die Vos representeerde, en het feit dat zijn poëzie zo’n belangrijke sociale functie gehad blijkt te hebben, maken zijn poëtica inzichtelijker. Kunnen we dus concluderen dat het New Historicism, en meer in het bijzonder de theorie over ‘self-fashioning’, ‘ingevoerd’ moet worden in de neerlandistische bestudering van vroegmoderne literatuur? Nee. Het kan veel opleveren om met een frisse blik naar oudere literatuur te kijken, maar dat wisten we al. Het bestuderen van (internationale) theorieën over literatuur en literatuuranalyse kan hierbij helpen – ook daarvan raken gelukkig steeds meer onderzoekers overtuigd. Er wordt bovendien al jaren onderzoek gedaan vanuit het uitgangspunt dat literatuur een sociale functie heeft die niet eenduidig te interpreteren is. Men is zich ervan bewust dat literatuur en het sociale met elkaar in (een complexe) wisselwerking

topische formuleringen die te maken hebben met bijv. het verglijden van de jaren of het jaargetijde waarin verjaard werd.

staan.[7,8,16,17] En er zijn ook veel voorbeelden te bedenken van neerlandistisch onderzoek naar auteursrepresentatie. [1,6,9,10,21,22] Dit onderzoek is echter te weinig verbonden met internationale theorievorming. Er is nauwelijks dialoog met internationale ontwikkelingen. Ik heb met mijn analyse van een aantal van Vos’ gelegenheidsgedichten geprobeerd een internationale term te introduceren en te toetsen.⁹ De positieve uitkomst stemt optimistisch en roept nieuwe vragen op: Hoe verhoudt het concept ‘self-fashioning’ zich tot het neerlandistische en internationale onderzoek naar auteursrepresentatie? Is er uit de verschillende tradities een leesmethode te destilleren die onderzoek naar (een bepaald soort) Nederlandse renaissancedichters een nieuwe impuls kan geven?

We hoeven dus niet in paniek te raken omdat we een boot gemist zouden hebben. Wel lijkt het er soms op dat we bezig zijn op eigen kracht boten in elkaar te zetten, terwijl de burens vergelijkbare boten hebben. Laten we niet nalaten af en toe een blik te werpen op de bouwconstructie van de buurboten.

Bibliografie

- [1] Blom, F.R.E. (ed.), *Constantijn Huygens. Mijn leven verteld aan mijn kinderen in twee boeken*. Amsterdam 2003.
- [2] Buitendijk, W.J.C. (ed.), *Jan Vos. Toneelwerken*. Assen/Amsterdam 1975.
- [3] Frijhoff, W. en Spies, M., *1650. Bevochten eendracht*. Den Haag 1999. Nederlandse cultuur in Europese context.
- [4] Geerdink, N., *Ik heb my al lang tot dubbeldicht gestelt’. Self-fashioning in de gelegenheidsgedichten van Jan Vos (1610/11-1667)*. Masterthesis UU, 2006. <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2006-0905-200227/UUindex.html>
- [5] Geerdink, N., “‘Het hart der dichters”. Persoonlijke thema’s in de gelegenheidspoëzie van Jan Vos en Katharina Lescaijle’. In: *Vooys* 22 (2004) 2, 50-66.
- [6] Gelderblom, A.J., “‘Hier liet ick mijn “membrum virile” afsnijden’: het lichaam en zijn grenzen in de reisbrieven van Aernout van Overbeke’. In: A.J. Gelderblom & H. Hendrix (red.), *De grenzen van het lichaam: innerlijk en uiterlijk in de Renaissance*. Amsterdam 1999.
- [7] Gelderblom, A.J., *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Utrecht 1991.
- [8] Gemert, L. van, *Norse negers. Oudere letterkunde in 1996*. Nijmegen 1996. Oratie.
- [9] Gemert, L. van, ‘Hiding behind words? Lesbianism in 17th-century Dutch Poetry’. In: *Thamyris* 2 (1995) 11-44.
- [10] Gemert, L. van, ‘De vrouwenzucht van Katharina Lescaijle’. In: H. Duits e.a. (red.), *Klinkend boeket. Studies over renaissance-sonnetten voor Marijke Spies*. Hilversum 1994, 143-149.
- [11] Grabowsky, E.M. en Verkruijse, P.J., “‘Gadeloos, en onuytsprekelik van waerden.’ Netwerken rondom de Amsterdamse schouwburg.’ In: W. Abrahamse e.a. (red.), *Kort Tijt-verdrijf. Opstellen over Nederlands toneel (vanaf ca. 1550) aangeboden aan Mieke B. Smits-Veldt*. Amsterdam 1996, 227-242.
- [12] Greenblatt, S., *Renaissance Self-fashioning. From More to Shakespeare*. Chicago/London 1980.
- [13] Konst, J.W.H. *Fortuna, Fatum en Providentia Dei in de Nederlandse tragedie 1600-1720*. Hilversum 2003. Hieruit: p. 241-278.
- [14] Konst, J., ‘Het vermaak der hartstochten’. In: *Literatuur* 11 (1994) 3, p. 151-157.

⁹ Mijn gebruik van het concept ‘self-fashioning’ is overigens niet identiek aan Greenblatts toepassing. De aard van het onderzoeksmateriaal heeft tot accentverschuivingen geleid. Zie hiervoor mijn thesis [4]. Ik ben voornemens elders uitgebreider in te gaan op deze accentverschuivingen.

- [15] Konst, J.W.H., *Woedende wraakghierigheid en vruchtelooye weeklachten. De hartstochten in de Nederlandse tragedie van de zeventiende eeuw*. Assen/Maastricht 1993.
- [16] Korsten, F.W., *Lessen in literatuur*. Nijmegen 2002.
- [17] Korsten, F.W., *Vondel belicht. Voorstellingen van soevereiniteit*. Hilversum 2006.
- [18] Meijer Drees, M., 'Toneelopvattingen in beweging: rivaliteit tussen Vos en Vondel in 1641'. In: *De nieuwe taalgids* 79 (1986) 5, p. 453-460.
- [19] Pieters, J., *Moments of Negotiation. The New Historicism of Stephen Greenblatt*. Amsterdam 2001.
- [20] Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'Ut pictura poesis? De paragone tussen dicht- en schilderkunst bij Jan Vos en Jan Six van Chandelier'. In: *Nederlandse letterkunde* 6 (2001) 2, 101-112.
- [21] Schenkeveld-van der Dussen, M.A. 'Personage of persoonlijkheid. Het ik in de Nederlandse lyriek van de zeventiende eeuw'. In: *De ontdekkingen van het subject. Acta Colloquium Utrecht*. Ed. B.F. Scholz en A.J. Gelderblom. Utrecht Renaissance studies 7 (1989), 37-55.
- [22] Smits-Veldt, M.B., 'De viering van de Vrede van Munster in Amsterdam: de dichters Geeraardt Brandt en Jan Vos bevestigen hun maatschappelijke positie'. In: *Zeventiende Eeuw* 13 (1997) 1, 193-200.
- [23] Vos, J., *Alle de gedichten van den poëet Jan Vos. Verzamelt en uitgegeven door Jacob Lescaille, Boekverkooper op de Middeldam, naast de Vismarkt, in 't jaar 1662*. Amsterdam 1662. 2 dln. Signatuur UBU: THE RAR 90-423.